

УДК 330.8

DOI:10.24144/2078-1431.2021.1(26).18-27

*Сергій Кальченко,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри бізнес-консалтингу
та міжнародного туризму
Таврійського державного
агротехнологічного університету
імені Дмитра Моторного*

ІНСТИТУЦІЙНА ПРИРОДА КОРУПЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Питання протидії корупції залишаються одними з ключових для забезпечення ефективного функціонування національної економіки і всіх її складових. Також формування системи антикорупційних заходів є однією з основних вимог, які висуваються Україні в якості умов відповідності стандартам ЄС та НАТО. Разом із цим вирішення зазначеної проблеми потребує аналізу сутності корупційного явища як елемента економічних відносин у системі ринкової економіки.

У статті проаналізовано теоретичні засади виникнення та розвитку корупційних відносин з позицій інституційного підходу. Обґрунтовано об'єктивний характер корупційних явищ як результату практики зловживання посадовим становищем державних діячів у процесі історичного розвитку європейської цивілізації. Висвітлено особливості корупційних дій під час еволюційного формування інституційного середовища в Європі. Проаналізовано приклади успішної антикорупційної діяльності та основні елементи відповідних програмних заходів.

Ключові слова: *інститут, інституція, корупція, антикорупційна діяльність, соціально-економічний розвиток.*

Anti-corruption issues remain key to ensuring the efficient functioning of the national economy and all its components. Also, the formation of a system of anti-corruption measures is one of the main requirements for Ukraine as a condition for compliance with EU and NATO standards. At the same time, the solution of this problem requires an analysis of the essence of the corruption phenomenon as an element of economic relations in the system of market economy. The article analyzes the theoretical foundations of the emergence and development of corrupt relations from the standpoint of the institutional approach. The objective nature of corruption phenomena as a result of the practice of abuse of office of statesmen in the process of historical development of European civilization is substantiated. The peculiarities of corrupt actions during the evolutionary formation of the institutional environment in Europe are highlighted. Examples of successful anti-corruption activities and the main elements of relevant program measures are analyzed.

Key words: *institute, institution, corruption, anti-corruption activity, socio-economic development.*

Вступ. Проблема корупції є однією з найважливіших для сучасного державного механізму, оскільки дотепер вона залишається не тільки універсальним (не залежить від політичного устрою, культури, релігії тощо), а й непереборним явищем, прояви якого правоохоронна система відповідної країни лише намагається мінімізувати. Сама сутність корупційних відносин полягає в тому, що вони тісно пов'язані із самим фактом існування держави як системи перерозподілу благ та постійно еволюціонують разом із трансформаціями державних інститутів.

Згідно з чинним законодавством, корупція - використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [9].

Слід відзначити, що сама ідея торгівлі державними привілеями не є новою і тривалий час вважалася цілком нормальною. Для періоду феодалізму було характерним роздавати державні землі з місцевими мешканцями у формі дарунку або «на годування» як форма вияву задоволення або засіб стимулювання стосовно певної особи. Також в європейських країнах 16-18ст. була поширена практика торгівлі посадами, військовими званнями і відповідними привілеями.

За сучасних умов характер економічних відносин значною мірою визначається способом взаємодії елементів інституційного середовища, важливою складовою якого є неурядові організації, інтеграційні утворення неофіційного типу тощо. Враховуючи ці обставини, на нашу думку, доцільно розглядати інституційну сутність корупційного явища як такого, що базується на задоволенні певних потреб індивідуумів і містить відповідне історичне підґрунтя.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема виникнення і розвитку корупційних явищ та напрями боротьби з ними розглядалися в працях О.Акімова, Г.Бекера, О.Длугопольського, М.Кінаш, С. П'ясецької-Устич, Ф.Фукуями та ін. Проблематика інституційного розвитку соціально-економічних відносин знайшла своє відображення в дослідженнях Дж. Гелбрейта, В. Іноземцева, Е.Тофлера та ін. Разом із цим, на нашу думку, потребують подальшого вивчення інституційні особливості розвитку корупційної складової соціально-економічної діяльності.

Метою дослідження є висвітлення інституційної природи корупційних явищ як таких, що базуються на задоволенні відповідних потреб індивідуумів та еволюціонують у процесі цивілізаційного розвитку.

Результати дослідження. Слід зазначити, що питання умов набуття майнових прав стосовно того чи іншого об'єкта (нерухомість, робоча сила, елементи живої природи тощо) є однією з базових складових економічної системи в конкретний період часу. Надзвичайно важливим на ранніх стадіях становлення цивілізацій було визначити та обґрунтувати принципи

здійснення соціальних та господарських відносин, враховуючи специфіку функціонування родоплемінних спільнот.

Для періоду формування перших державних утворень були характерні такі особливості становлення соціально-економічних і адміністративних структур:

- з'єднання адміністративно-управлінських і біологічних законів (успадкування влади, передача повноважень сильнішого індивіду і т.д.);
- особливий статус носія влади, в подальшому сакральність владних інститутів;
- потенційна готовність будь-якого члена громадських утворень (плем'я, рід, держава) до силового відстоювання власних прав на особисте майно, членів сім'ї та ін.

Аналізуючи міфи і епоси відомих світових цивілізацій, ми можемо спостерігати численні факти насильницьких дій щодо особистості або її майна. Надалі ця концепція трансформувалася в феодалному суспільстві в ідею недоторканності майна, що належить центральній владі. Невипадково, що видатні персонажі середньовічного народного фольклору переважно займалися перерозподілом залишків коштів місцевих феодалів (у т.ч. церкви), фактично виконуючи фіскальні функції. В цілому, аналізуючи взаємодію між державними та релігійно-культурними інститутами, доцільно розрізняти три основних періоди (табл.1).

Таблиця 1: Еволюція взаємовідносин між державними та релігійно-культурними інститутами*

Історичний період	Загальна характеристика	Особливості взаємодії
Первісний лад-античність	Виникнення перших державних утворень та їхнє функціонування відповідно до традицій, звичаїв, обрядів	Корегування адміністративно-політичного устрою відповідно до базових культурно-ціннісних орієнтирів, які, в свою чергу, визначалися об'єктивними факторами (природно-кліматичні умови, базові галузеві напрями економічної діяльності тощо)
Середньовіччя – становлення та розвиток капіталістичних відносин	Паралельний розвиток державних та культурних (перш за все релігійних) інститутів	Загострення конфліктів між соціальними інститутами у боротьбі за матеріальні блага та важелі впливу на суспільну свідомість
XX століття - дотепер	Представники державних інститутів намагаються створити власні традиції, культуру і аналог релігії	Релігійні інститути втрачають свою значущість у системі соціально-економічних відносин як фактор впливу на характер перерозподілу доходів

*Джерело: розробка автора

1. Виникнення перших державних утворень та їхнє функціонування відповідно до традицій, звичаїв обрядів. Виходячи з логіки послідовності ланцюгу «соціально-економічні умови» - «культурно-релігійний базис» - «адміністративно-політичний устрій», ми констатуємо вторинність державних інститутів щодо інститутів культурно-релігійних. Саме тому, наприклад, обряд муміфікації померлих не міг виникнути серед народів, що практикували кочовий спосіб життя або постійно проживали на території, що знаходилися в природно-кліматичних зонах Степу, Лісостепу тощо. В подальшому ми можемо спостерігати збереження елементів особистого чи економічного насильства в обрядовій практиці. Вони символізують готовність індивідуума здійснити вчинок, який вказуватиме на його силу, мужність, розум, тобто якості, що є обов'язковими умовами успішного виживання в соціумі.

Історично цей період ми не можемо встановити універсально, оскільки процес державотворення для різних європейських (азіатських, американських, африканських) цивілізацій проходив з різною швидкістю. Більше того, в ході його відбувалися надзвичайні події, що стримували темпи цивілізаційного розвитку (епідемії, нашествия кочових племен тощо). Проте характерними рисами завершення можна вважати кінцеве формування владно-адміністративних та релігійних інституційних систем у межах конкретної країни.

2. Паралельний розвиток державних та культурних (перш за все релігійних) інститутів. Виникнення економічних та політичних конфліктів. Слід відзначити, що в європейській історії середньовіччя спостерігалися приклади успішної співпраці світських та духовних керманівців.

Найбільш відомим та масштабним проектом, на нашу думку, є проведення низки хрестових походів, у процесі здійснення яких вирішувалися не тільки суто макроекономічні та політичні питання (доступ до торговельних шляхів, контроль над новими землями і, відповідно, збільшення феодалних доходів, посилення значущості європейських держав тощо). Також під час військових дій відбувався процес скорочення кількості потенційно соціально небезпечного прошарку європейського населення, що відповідним чином вплинуло на рівень злочинності в державах.

Слід відзначити, що керівники католицької церкви на той момент виступали в ролі фактора формування позитивного іміджу для учасників проекту відповідно до існуючої системи релігійних відносин, стандартів та правил. Зокрема було обіцяно повне прощення гріхів усім учасникам походу. Слід відзначити, що в цьому разі ми можемо спостерігати явне протиріччя між базовими традиціями осілих цивілізацій (негативна оцінка військових дій стосовно нейтральних племен та народів) і нормами інститутів, які є похідними від існуючих традицій та звичаїв. У подальшому готовність кліриків до форматування суспільної свідомості буде часто використана світською владою, однак на той момент інтереси церкви та держави збігалися.

Показовим у цьому сенсі є процес над орденом тамплієрів, ініційований та проведений королем Франції Філіпом IV у 1307-1314рр. Треба

зазначити, що він проходив поетапно і являв собою унікальний факт використання вищих ієрархів церкви для вирішення проблеми бюджетного дефіциту країни. На першій стадії за результатами виборів кардиналів, що отримала назву «авіньонське пленіння», головою католицької церкви став Климент V, який потім проводив папську політику в інтересах французької корони. Друга стадія знаменувала собою безпосередньо одночасні масові арешти усіх керівників ордену тамплієрів за обвинуваченням у злочинах проти церкви і моралі (тобто базового і похідного інститутів). На третій стадії, після ліквідації ордену та його керівників, відбувся процес перерозподілу майна. Показовим є той факт, що спочатку власність тамплієрів була передана іншому церковному ордену (госпітальєрів), а потім король Франції відчужив у них значну суму коштів як судову компенсацію.

У результаті такого збагачення окремих складових церкви як суспільної організації відбулося значне статусне зниження соціального рейтингу релігійних інститутів. По-перше, участь у самому факті відвертого політичного фарсу довела неприпустиму «матеріальну зацікавленість» вищих кліриків і їхню готовність відверто поступатися навіть корпоративними принципами. По-друге, офіційна доведеність системної участі одного з головних храмових орденів у злочинах «проти церкви та моралі» кидала тінь на сам церковний інститут. Ці обставини підготували сприятливе підґрунтя для подальших дій світської влади в напрямі контролю над владою духовною. Видатне місце в цьому списку займає процес Реформації, в ході якої, разом із соціальними потрясіннями, відбувався процес перерозподілу церковного майна на користь корони, тобто центральної державної влади.

Завершення другого етапу, на нашу думку, характеризується остаточною втратою церквою своїх позицій у політичній сфері, неспроможністю масово системно контролювати нормативно-правові та адміністративні процеси в державі. Населення починає сприймати релігійні догмати не як обов'язкові правила поведінки, невід'ємну складову способу життя, а як традиції, звичаї, що не повинні неодмінно виконуватися. В інституційній структурі з'являється місце для економічної складової, для об'єднань, членство в яких не обмежується громадянством, віком, статтю, національністю тощо.

3. Представники державних інститутів намагаються створити власні традиції, культуру і аналог релігії, підміняючи ними наявну культурну спадщину.

Початок ХХ ст. у країнах європейської цивілізації ознаменувався не тільки військовими конфліктами та радикальними соціально-політичними і економічними трансформаціями. На обох берегах Атлантичного океану держава починає активно формувати власну культурно-ціннісну систему, намагаючись створити новий тип людини. І хоча найбільш відомими спробами в цьому напрямі є формування типу «радянської людини» або «істинного американця», в цілому можна констатувати, що для переважної більшості розвинених європейських країн (Велика Британія, Франція, Німеччина) це також було характерним.

На нашу думку, можна виділити такі риси цього процесу:

1. Діалектичне поєднання космополітизму (інтернаціоналізму) та базової культурно-цивілізаційної моделі з її мовою, історією, традиціями.

2. Акцентування унікальності власного напрямку, соціально-економічного історичного розвитку, обов'язковість наявності місіонерської складової.

3. Наявність специфічної ідеологічної системи, яка передбачає врахування новітніх досягнень техніки, технології та включає в себе потужне художньо-культурне забезпечення.

До переліку особливостей сучасного етапу взаємодії елементів інституційного середовища слід віднести зростання впливу інститутів, що виникли в результаті економічного розвитку (техноструктура, профспілки, корпорації тощо), а також здатність сучасної людини забезпечувати прийнятний рівень життя, знаходячись у штучному життєвому просторі (багатоповерхові будинки, Інтернет-середовище та ін.). Це, в свою чергу, остаточно позбавляє індивідуума «прив'язування» до унікальних традиційних, культурних, обрядових моделей поведінки. За цих умов відбувається процес формування нової морально-ціннісної системи, що здійснюється в напрямі створення ліберальної толерантної культури.

Основними принципами ліберальної моделі є:

- принцип особистої свободи;
- принцип індивідуалізму та захисту індивідуальних прав;
- принцип захисту вільного ринку та приватної власності;
- принцип ліберального демократизму.

За цих умов реалізація права на максимізацію власних доходів шляхом використання відповідного статусу (в т.ч. статусу держслужбовця) не викликає серед суспільства суворого осуду. Отже, ми бачимо, що виникнення та розвиток корупції має об'єктивну природу та пов'язане із самим функціонуванням державної адміністративної машини. Слід відзначити, що в дослідженні причин, особливостей та умов функціонування цього явища вітчизняні та закордонні науковці застосовують різні наукові підходи до його класифікації.

Так, О.О. Акімов виділяє такі причини та умови розвитку корупції:

- *політичні* (замкнутість системи управління, її повільний розвиток, відсутність системи виховання патріотичних почуттів, моральних якостей, поверховість при проведенні антикорупційної політики, відсутність державної ініціативи щодо створення громадських формувань, незалежних недержавних структур для зростання активності населення у боротьбі з корупцією);
- *економічні* (несприятливий режим діяльності підприємств; відсутність прозорості багатьох економічних процесів; на тлі багатих державні службовці не мають навіть помірного достатку);
- *правові* (відсутність цілісної системи антикорупційних засобів, невизначеність відповідальності за корупційні діяння, формальний характер чинної системи декларування доходів, неповне визначення суб'єктів, нецілеспрямованість правоохоронних органів щодо вико-

- нання правових вимог при виявленні корупційних діянь, викритті винних у їх учиненні);
- *організаційно-управлінські* (відсутність чіткої регламентації діяльності посадових осіб, поширеність у кадровій політиці випадків заміщення посад через знайомство, відсутність механізмів унеможливлення прийняття на службу лідерів і членів злочинних угруповань та здійснення ними кар'єри, відсутність окремих працівників, які контролювали б цю сферу);
  - *соціально-психологічні* (нерозвиненість громадянської свідомості, корислива спрямованість державних службовців, професійна та моральна деформація частини керівників, що виявляється у поблажливому ставленні до корупції) тощо [1].

Значною мірою відмінність у наукових поглядах щодо сутнісного характеру корупційних явищ обумовлюється принциповою різницею у баченні прихильниками відповідних наукових шкіл економічної системи в цілому, факторів, які визначають її розвиток, та важелів впливу на процеси. Навіть у межах антимарксистського табору існує широкий спектр думок щодо впливу держави на життєдіяльність господарського механізму, доцільність та масштаб здійснення стимулювання попиту і пропозиції тощо.

На думку С.В. П'ясецької-Устич, існують принципові розбіжності щодо трактування сутності корупційного явища, а отже і принципів боротьби з ним з боку представників різних наукових шкіл. Представники неокласичного напрямку як основні шляхи зменшення корупції пропонують використовувати різноманітні санкції (штрафи, конфіскацію власності), які можуть розглядатися як реальні втрати від корупційних дій. Неокласичні моделі не враховують «включеність» індивіда в соціальне оточення і не звертають увагу на такі фактори, які впливають на потенційних учасників корупційних угод, як мораль і суспільне засудження злочинної поведінки.

На відміну від неокласики, в межах інституціонального підходу корупція досліджується як взаємодія людей у соціальному середовищі, у зв'язку з чим основними факторами, що стримують корупцію, називають ідеологію; професійну етику; корпоративну культуру; сімейні традиції; релігію; соціальні норми. При цьому найбільше значення надається соціальним нормам, відповідно з якими корупційна поведінка може бути виправдана або відхилена. Водночас соціальні норми надзвичайно інертні, їх зміна є довготривалим процесом [10].

Разом із цим слід відмітити, що інертність норм, на нашу думку, обумовлює збереження стабільності соціального клімату, уникнення вибухів невдоволення, які є наслідками зокрема ідеологічних протиріч між представниками різних вікових, ціннісних груп у результаті тих чи інших політичних подій. За сучасних умов саме узгодженість позицій соціальних інститутів, уніфікованість їхнього бачення сутності тієї чи іншої проблеми (в цьому разі корупції) та шляхів її вирішення є основою забезпечення успішного протистояння проявам цього явища.

М.М. Кінаш виділяє такі форми прояву корупційних дій:

а) двостороння операція, при якій особа, що знаходиться на державній або іншій службі, нелегально «продає» свої службові повноваження або послуги, засновані на авторитеті посади і пов'язаних з нею можливостях, фізичним і юридичним особам, групам (у тому числі організованим злочинним формуванням), а «покупець» дістає можливість використовувати державну або іншу структуру в своїх цілях: для збагачення, законодавчого оформлення привілеїв, відходу від передбаченої законом відповідальності, соціального контролю і т. п.;

б) вимагання службовцем винагороди;

в) активний підкуп службовців, часто з одночасним сильним психічним впливом на них[7].

Перелік державних посад, зайняття яких містить в собі небезпеку участі в корупційних відносинах, є досить великим і обумовлюється рівнем інтеграції держави в систему соціально-економічних відносин. Разом із цим слід відзначити, що наявність потенційної можливості незаконного використання своїх повноважень для особистого збагачення не робить чиновника автоматичним та беззаперечним хабарником. Значною мірою досліджуване явище є результатом наявності невирішених протиріч у межах самої системи державного управління економікою.

Для дослідження економічної сутності корупційної схеми, на нашу думку, доцільним є використання наукових досліджень Г.С. Беккера, який вивчав соціально-економічні складові неекономічних процесів. Аналізуючи відповідним чином сучасні особливості злочинної діяльності, він, зокрема, відмічав, що фірми, які беруть участь у змові, обирають такі імовірності знаходження порушень, ціни та обсягів виробництва, які мінімізують втрати від порушень, при цьому максимізуючи вигоду від змови. Наголошується при цьому, що ступінь відхилення від оптимальної алокації ресурсів вимірюється не тільки відхиленням фактичних обсягів випуску від тих, що могли бути за умов конкуренції, а й вартістю контролю за дотриманням умов угоди [2].

Слід відзначити, що важливим аспектом успішної реалізації заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, є дослідження успішних прикладів мінімізації її впливу на соціально-економічне життя країни. В цьому разі доцільним є вивчення прикладів відповідних урядових заходів провідних держав світу.

Аналізуючи американський досвід антикорупційних дій, Ф.Фукуяма вказує на складові цього процесу, зокрема:

1. Наявність узгодженої інтегрованої коаліційної взаємодії соціальних груп, спрямованої проти системи корумпованих політиків.
2. Наявність соціально-економічної бази антикорупційних реформ.
3. Взаємопов'язаність контролю за корупцією та зусиль, спрямованих на зростання конкурентоспроможності національної економіки.
4. Інвестиції в людський капітал, підвищення рівня освіти осіб, зайнятих у виробничому секторі національної економіки як важлива складова реалізації антикорупційних заходів.

5. Універсальний характер взаємозв'язку між підвищенням рівня освіти населення та оптимізацією системи функціонування урядових інститутів.
6. Об'єктивність еволюційного характеру державної антикорупційної діяльності [11].

Висновки. У статті проаналізовано особливості формування та розвитку корупційних відносин за умов становлення європейської цивілізації. Доведено інституційну природу корупційного явища як такого, що дозволяє державному службовцю задовольняти власні потреби за рахунок торгівлі власними повноваженнями. Досліджено світовий досвід протидії корупції та приклади успішних результатів у цій сфері. Обґрунтовано необхідність ужиття комплексу заходів протидії корупції, які мають включати як організаційно-правову, так і соціально-культурну складові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімов О.О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні // Державне управління: теорія та практика. 2014. № 1. С. 181-188.
2. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический поход. М.: ГУ ВШЭ, 2003. 672с.
3. Вплив корупції на економічне зростання. К., 2016.
4. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М.: ООО «АСТ». 2004. 602с.
5. Длугопольський О.В. Сучасні погляди на корупцію та мінімізацію її негативного впливу на економіку України // Економіка України. 2012. №9. С.13– 24.
6. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 304 с.
7. Кінаш М.М. Корупція як соціальне негативне явище // Форум права. 2012. № 4. С. 458-463.
8. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення 10 квітня 2021р)
9. Про запобігання корупції: Закон України №1700-VII від 14.10.2014 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. (Дата звернення 10 квітня 2021р)
10. П'ясецька-Устич С.В. Корупція як системне явище в економіці України // Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 6. С. 5-10.
11. Francis Fukuyama. What is Corruption? URL: http://www.ridge.uy/wp-content/uploads/2016/05/Fukuyama_Francis.pdf. (Дата звернення 10 квітня 2021р).

REFERENCES

1. Akimov, O.O. (2014). *Psykhologichni aspekty proyaviv koruptsiyi v derzhavnomu upravlinni* [Psychological aspects of manifestations of corruption in public administration]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka - Public administration: theory and practice, 1, 181-188* [in Ukrainian].
2. Bekker, G.S. (2003). *Chelovecheskoye povedeniye: ekonomicheskij pokhod* [Human Behavior: An Economic Journey]. М.: GU HSE. [in Russian].
3. (2016). *Vplyv koruptsiyi na ekonomichne zrostannya* [The impact of corruption on economic growth]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Gelbraith, J. (2004). *Novoye industrial'noye obshchestvo* [New industrial society]. М: ООО «АСТ» [in Russian].
5. Dluhopol's'kyu, O.V. (2012). *Suchasni pohlyady na koruptsiyu ta minimizatsiyu yiyi nehatyvnoho vplyvu na ekonomiku Ukrayiny* [Modern views on corruption and

- minimization of its negative impact on the economy of Ukraine]. *Ukraine economy - Ukraine economy*, 9, 13–24 [in Ukrainian].
6. Inozemtsev, V.L. (2000). *Sovremennoye postindustrial'noye obshchestvo: priroda, protivorechiya, perspektivy* [Modern post-industrial society: nature, contradictions, prospects]. M.: Logos [in Russian].
  7. Kinash, M.M. (2012). Koruptsiya yak sotsial'ne nehatyvne yavlyshche [Corruption as a socially negative phenomenon]. *Law Forum - Forum prava*, 4, 458-463 [in Ukrainian].
  8. *Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny* [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
  9. *Pro zapobihannya koruptsiyi. Zakon Ukrayiny 1700-VII vid 14.10.2014* [On prevention of corruption. Law of Ukraine 1700-VII of 14.10.2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].
  10. P'yasets'ka-Ustych, S.V. (2016) Koruptsiya yak systemne yavlyshche v ekonomitsi Ukrayiny [Corruption as a systemic phenomenon in the economy of Ukraine]. *Chornomors'ki ekonomichni doslidzhennya - Black Sea Economic Studies*, 6, 5-10 [in Ukrainian].
  11. Francis Fukuyama. What is Corruption? Retrieved from http://www.ridge.uy/wp-content/uploads/2016/05/Fukuyama_Francis.pdf. [in English].